

ADAM STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

TEISMINIŲ DOKUMENTŲ ĮVARDIJIMAI TREČIAJAME LIETUVOS STATUTE IR JŲ RAIDOS BRUOŽAI

ANOTACIJA Straipsnyje analizuojami Trečiajame Lietuvos Statute pateikti teismo rengiamų ir išduodamų dokumentų įvardijimai, jų samprata, taikymo sritis ir vieta teismo procedūrose. Taip pat siekiama atskleisti šių dokumentų ir jų pavadinimų kaitą vėlesniais amžiais (iki XVIII a. pabaigos) naudojantis Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pavyzdžiu. Tyrimas atskleidžia, jog tuo pačiu terminu šaltiniuose pavadintas dokumentas įvairiu laiku reiškė skirtingus dalykus arba turėjo kelias prasmes tuo pat metu. XVII–XVIII a. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisminėje praktikoje vartota tik dalis Trečiajame Lietuvos Statute minimų terminų, o kai kuriuos bėgant laikui išstūmė kiti. XVIII a. pradėta vartoti daugybė naujų polonizuotų lotyniškos kilmės terminų. Tai siejama su Abiejų Tautų Respublikoje vykusiais unifikaciniais procesais, kurie turėjo įtakos pokyčiams teismo procedūroje.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Trečiasis Lietuvos Statutas, teisminiai dokumentai, diplomatijos terminija, Lietuvos Vyriausiasis Tribunalas.

Vėlyvaisiais viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Lietuvoje veikusią raštinių produkciją bei kasdieniame gyvenime funkcionavusią dokumentiką yra itin gausi ir įvairiakalbė (rašyta lotynų, vokiečių, rusėnų, lenkų kalbomis). Raštinių veiklą tyrinėjančios mokslininkės susiduria su nelengvomis problemomis. Viena jų – dokumentų pavadinimų įvairovė. Neretai tuo pačiu terminu šaltiniuose pavadintas dokumentas įvairiu laiku reiškė skirtingus dalykus arba turėjo kelias prasmes tuo pat metu. Ši problema istoriografijoje yra žinoma, tačiau pastaruoju metu išryškėjo tendencija norminti dokumentikos

terminų chaosą¹. Viena labiausiai apleistų sričių iki šiol lieka teisminių dokumentų terminija. Svarbiausius tam skirtus darbus parašė Irena Valikonytė. Skelbdama Lietuvos Metrikos teismų bylų knygas, ji išanalizavo ir apibūdino jas sudarančių dokumentų rūšis, o savo pastebėjimus apibendrino atskirame straipsnyje: detaliai aptarė teismo rašto, įrašų ir jų pavadinimų įvairovę, kurią lėmė teismo procesas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) raštinėse besiklosčiusi dokumentų archyvinimo tvarka². Tačiau I. Valikonytės tyrimai apima laikotarpį iki XVI a. vidurio. Ne mažiau svarbu išsiaiškinti, kaip kito teismo dokumentų pavadinimai poliublįjiniu laikotarpiu. Šiame straipsnyje tyrimo objektu pasirinkome Trečiąjį Lietuvos Statutą (toliau – TLS), kuriame gausu įvairių teismo rengiamų ir išduodamų dokumentų įvardijimų. Problemos čia bent kelios. Pirma, nuo seno Lietuvos valdovų raštinėse vartoti terminai čia įgyja naujų prasmų. Antra, teismo dokumentų įvairovė yra tiesiogiai susijusi su teismo procedūra, o pastaroji po Liublino unijos patyrė ženklų Lenkijos teisės poveikį³. Tie pokyčiai atsispindėjo ir aktų terminijoje. Tad šiame straipsnyje siekiama iširti teismo (įstaigos) ir teisėjų išduodamų dokumentų įvardijimus TLS, jų sampratą, taikymo sritį ir vietą teismo procedūroje. Taip pat siekiama bent fragmentiškai atskleisti šių dokumentų ir jų pavadinimų kaitą vėlesniais amžiais (iki XVIII a. pabaigos). Tyrime apsiribota vieno teismo – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo (toliau – LVT) dokumentais. Naudotasi tiek spausdintais šio teismo aktais⁴, tiek rankraštinėmis šiuo metu Lietuvos valstybės istorijos archyve aštuntajame fonde saugomomis knygomis. Suprantama, jog dėl didžiulės archyvo apimties nuosekliau tirta tik dalis dokumentų (daugiausia XVIII a. antros pusės). Aiškinantis teismo dokumentų įvardijimus TLS nepamainomas yra fundamentalus Vladimiro Miakiševio atliktas tyrimas, skirtas šio teisės kodekso kalbai⁵. Priede autorius pateikė visų jame minimų žodžių

¹ Žr. E. Saviščevas, Suvaldyti chaosą: bandymas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteikčių knygą, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sud. D. Antanavičius ir D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 115–174. Taip pat plg. bandymą aptarti įvairiose – prancūzų, vokiečių, italų, lotynų ir ispanų kalbose vartojamus diplomatikos terminus: *Vocabulaire international de la diplomatie*, ed. M. M. Cárceles Ortí, 2 ed., [Valencia], 1997.

² I. Valikonytė, Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras: rašto ir teisinės kultūros aspektai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 2, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2010, p. 109–127.

³ Apie tai rašė A. B. Zakrzewski, Paradoksy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI–XVIII w., *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. LI, 1999, zes. 1–2, s. 219–237; A. B. Zakrzewski, Recepcja ustroju i prawa w Wielkim Księstwie Litewskim, XIV–XVIII wiek, *Studia Iuridica*, nr. XL, 2002, s. 247–261.

⁴ *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов*, т. 11 ir 13 (*Акты Главного Литовского Трибунала*, Вильно, 1880–1886), т. 15 (*Декреты Главного Литовского Трибунала*, Вильно, 1888); *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, par. V. Raudeliūnas ir A. Baliulis, Vilnius, 1988.

⁵ В. П. Мякишев, *Язык Литовского статута 1588 г.*, Kraków, 2008; p. 42–59 aptarta šio teisės kodekso mokslinių tyrinėjimų istoriografija.

ir terminų rodyklę, kuria šiame tyrime nuolat remsimės. Kartu naudosimės ir lenkišku 1744 m. išleistu TLS tekstu, citatas pateikdami būtent iš jo⁶. Tokį sprendimą lėmė tai, kad: 1) originaliems rusėniškiems dokumentų pavadinimams TLS leidėjai lenkiškų atitikmenų neieškojo, paliko juos nepakeistus⁷; 2) XVII–XVIII a. teismų praktikoje dažniau naudotasi būtent lenkiškais statuto leidimais.

Kalbant apie temos literatūrą būtina paminėti Konstantino Avižonio rengtą „Lietuvos istorijos terminų žodyną“, kuriame pateikta apie dvi dešimtys dokumentų terminų⁸. Istoriografijoje apie teismų dokumentų terminijos problematiką buvo užsimenama nagrinėjant kitas temas. Aliaksandras Hruša pateikė kai kurių dokumentų įvardijimus nagrinėdamas LDK valdovo raštinės funkcionavimą (tyrė laikotarpį iki XVI a. vidurio), o Raimonda Ragauskienė bandė tipologiškai grupuoti XVI a. Lietuvos didikų archyvuose randamus dokumentus (taip pat ir teisinius)⁹. Domininkas Burba savo darbe, skirtame bajorų smurto XVIII a. Lietuvoje problematikai, trumpai aptarė valdovo išduodamų ir su bylinėjimusi susijusių gleitų klausimą¹⁰. Iš senesnių darbų būtina paminėti Jano Adamuso tyrimą. Jis analizavo šaukimų ir priminimų paskirtį bei vietą teismo procese¹¹. Vertingų duomenų taip pat teikia Marijos Teresos Lizisowos darbai, skirti Lietuvos teisės kodeksuose sutinkamų teisinių terminų analizei¹². Svarbu susipažinti ir su tuo metu Lenkijoje

⁶ Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Naprzod, za Naiiaśnieyszego Hospodara Krola Jego Mosci Zygmunta III w Krakowie w roku 1588, drugi raz w Wilnie, w roku 1619, z pokazaniem zgody y rożnice Statutow Koronnych y W. X. L., trzeci raz, za Naiiaśnieyszego K. J. M. Władysława IV w Warszawie, w roku 1648 z przydaniem konstytucyi od roku 1550 do 1647, czwarty raz za Naiiaśnieyszego Króla Jego Mosci Jana Trzeciego w Wilnie w roku 1698 z przyłożeniem pod artykuły konstytucyi seymowych od Seymu roku 1550 aż do Seymu roku 1690 Obozy Narodom służących (textu samego niwczym nie naruszając), teraz zaś piąty raz, za szczęśliwie panującego Naiiaśnieyszego Króla Jego Mosci Augusta Trzeciego przedrukowany, w Wilnie, Roku Pańskiego 1744.

⁷ Apie tai žr. S. B. Linde, *O statucie litewskim ruskim językiem i drukiem wydanym wiadomość*, Warszawa, 1816.

⁸ K. Avižonis, Lietuvos istorijos terminų žodynas (socialinės, ekonominės ir politinės istorijos), K. Avižonis, *Rinktiniai raštai*, t. II, red. A. Avižonienė, R. Krasauskas, Roma, 1978, p. 333–450.

⁹ А. И. Груша, *Канцелярия Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск, 2006; R. Ragauskienė, Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 2, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2010, p. 85–108.

¹⁰ D. Burba, *Smurtiniai bajorų nusikaltimai ir bausmės XVIII amžiaus Vilniaus paviete. Monografija*, Vilnius, 2016, p. 265–269 (Gleitai – bausmes panaikinantys raštai).

¹¹ J. Adamus, O wstępnych aktach procesu litewskiego (do II Statutu), *Ateneum Wileńskie*, t. 12, Wilno, 1937, s. 205–281.

¹² M. T. Lizisowa, *Studia nad słownictwem regionalnym III Statutu Litewskiego*, Kielce, 1984; M. T. Lizisowa, *Język Kodeksu Olszewskiego (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawno-sądowego w Wielkim Księstwie Litewskim w szesnastym wieku*, Kraków, 2000; M. T. Lizisowa, Konfrontacja pojęć prawnych w słowniku Konstantego Szyrwida i w statutach litewskich, *Acta Baltico-Slavica*, t. XXX, Warszawa, 2006, s. 145–164.

vartotų teismų dokumentų įvardijimais, kuriuos daugiausia tyrė kalbininkai. Tarp svarbesnių – Irenos Szczepankowskos darbai, skirti teisės kodekso rengimui, kuriam vadovavo Andriejus Zamoyskis¹³. Būtina paminėti ir 2017 m. pasirodžiusį Olhos Makarovos tyrimą, skirtą dabartinės Ukrainos teritorijoje XVI–XVII a. teisininkų vartotos teisinės leksikos analizei¹⁴. Vis dėlto šiuose ir kituose svarbesniuose temai¹⁵ mokslininkų darbuose teismų dokumentų įvardijimo problema nuodugnai netyrinėta.

Teismų dokumentų įvardijimo problemą reikėtų pradėti analizuoti nuo I. Valikonytės išvados, jog XVI a. pirmoje pusėje LDK „aktų terminijos raidą formavo iš pradžių teisingumą vykdžiusių asmenų verbalinė kultūra, ryškėjanti akto (veiksma) ir akto (dokumento) skirtis, dar vėliau – tiek savų teisynų žodynas, tiek komunikuojant su kaimynais (ypač Palenkės regiono) įgyta ir adaptuota juridinė leksika“¹⁶. Nors minėta skirtis tarp veiksmo ir dokumento iš tikrųjų ryškėjo, tačiau nemažai dokumentų iki pat XVIII a. pabaigos buvo įvardijami analogiškai kaip ir pats veiksmas¹⁷. Net ir TLS, kur jau aiškesnis dokumentų rūšių išskyrimas, pasitaiko, kad įvairaus pobūdžio dokumentai vadinami tiesiog raštais (*лист / list*)¹⁸. Terminas *рашtas* dėl TLS įtakos nuolat vartotas iki XVIII a. pabaigos.

Vieni svarbiausių parengiamųjų, t. y. būtinų bylai pradėti, dokumentų buvo *шаукimai*. Jie išsiskyrė tuo, kad buvo vienintelis valdovo antspaudu tvirtinamas teismų dokumentas, visi kiti turėjo būti antspauduojami teisėjo ir pateisėjo antspaudais bei pasirašomi raštininko (TLS, IV sk., 12 str.). XVI a. pirmoje pusėje šaukimams įvardyti dažniausiai vartoti du gudiški sinonimai: *лист позовный* ir *позов листовный*¹⁹. TLS jau gana nuosekliai vartojamas terminas *позов / pozew*, tiesa, dviejuose straipsniuose (TLS IV sk., 53 str.; XI sk., 12 str.) pasitaikė ir kitas terminas – *волянье / wołanie*²⁰.

¹³ I. S z c z e p a n k o w s k a, *Język prawny i Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych Andrzeja Zamoyskiego“*, cz. I–II, Białystok, 2004.

¹⁴ O. M a k a r o v a, *Leksyka prawnicza w polskich zapiskach sądowych z Ukrainy (XVI i XVII wiek)*, pod red. J. Riegera, Warszawa, 2017.

¹⁵ Płg. J. Ł o s o w s k i, *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin, 2004; K. S y t a, *Archiwa magnackie w XVIII wieku. Studium kultury kancelaryjno–archiwalnej*, Toruń, 2010; *Dyplomatyka staropolska*, pod red. T. Jurka, Warszawa, 2015. Lenkijos bajoriškų teismų raštinių veiklai skirtą istoriografiją apžvelgė ir būtinybę tirti teismų dokumentus diplomatikos požiūriu išdėstė minėtas J. Łosowskis. Žr.: J. Ł o s o w s k i, *Osiągnięcia i potrzeby w zakresie badań nad dziejami kancelarii sądów i urzędów szlacheckich oraz wiejskich w dawnej Polsce, Bellicum Diplomaticum IV Thorunense. Dyplomatyka staropolska – stan obecny i perspektywy badań*, pod red. W. Chorążyczewskiego i J. Tandeckiego, Toruń, 2011, s. 95–111.

¹⁶ I. V a l i k o n y t ė, *Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras...*, p. 124.

¹⁷ J. Łosowskis pateikė pavyzdžių, kai sprendimai vadinti taip pat kaip ir veiksmas, kurį bylininkas, pakludamas sprendimui, privalėjo atlikti. Žr.: J. Ł o s o w s k i, *Kancelaria grodzka chełmska...*, s. 170.

¹⁸ Płg. TLS, IV sk. 4 ir 5 str.; IV sk. 9 str., kur terminu *рашtas* vadinti sprendimai ir šaukimai.

¹⁹ I. V a l i k o n y t ė, *Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras...*, p. 120.

²⁰ B. П. М я к и ш е в, *min. veik.*, p. 582–583.

LVT praktikoje XVIII a. vartotas ir kitas šaukimo terminas – *cytacyja* (nuo lot. *citatio*), kuris buvo plačiai paplitęs Lenkijoje²¹. Sporadiškai tokia pat prasme naudotas ir terminas *załoba*²². Šalia šių apibendrintų šaukimo pavadinimų TLS ir teismų praktikoje sutinkame ir specializuotų įvardijimų. I. Valikonytė pastebėjo, jog „XVI a. viduryje šaukimai į valdovo teismą vis dažniau buvo vadinami mandatais, bet tebevartotas ir šaukimų terminas“²³. TLS termino *mandat* / *mandat* prasmė tokia pat²⁴. Tadeusz Czaczkis teigė, jog mandatais šaukimai į valdovo ir Seimo teismą vadinti siekiant atskirti juos nuo šaukimų į kitus teismus²⁵. Šis klausimas gana painus, nes tuo pat metu TLS (I sk., 9 str.) buvo vartojamas ir terminas *dvaro šaukimas*. TLS I sk. 14 str. (pavadintas *O mandaciech, w których rzeczach z kancelaryjej naszej mają być dawane*²⁶) faktiškai vardyto valdovo teismui tenkančios bylos, nurodant, jog dėl kitų pretenzijų mandatu šaukiamas asmuo turi teisę į tokį šaukimą nereaguoti. Ten pat pažymėta, jog mandatais yra šaukiama galutiniam terminui. Tačiau TLS IV sk. 47 str. buvo leidžiama šaukti į Seimo teismą *bądź za mandaty, abo pozwy naszymi dwornemi*²⁷. Nepreciziškai ir ne-nuosekliai šaukimai į šiuos teismus buvo vadinami ir vėlesniuose įstatymuose²⁸, taip pat ir pačioje valdovo raštinėje²⁹.

²¹ Apie tai: A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa, 2013, s. 212–229.

²² Plg. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVA*), f. SA, b. 157, l. 316–319v, 531–532v (1778 m. vasario 24 d. ir balandžio 14 d. įrašai); b. 168, l. 615–616 (1783 m. liepos 9 d. įrašas); b. 170, l. 189 (1784 m. rugsėjo 15 d. įrašas). Įprastai šiuo terminu vadinti bylininkų skundai ir pareiškimai teisme.

²³ I. Valikonytė, „Skundą privalo šaukimuose išdėstyti“; šaukimų į teismą reglamentavimas Pirmajame ir Antrajame Lietuvos Statutuose, *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys*, sud. I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 249, išn. 41.

²⁴ V. Miakiševas šį terminą aiškino kaip „raštinės vardu išduotą šaukimą į teismą“, B. П. Мякишев, min. veik., p. 503. Tuo metu Lenkijoje lotyniškos kilmės žodžiui *mandatum* buvo suteikiamos kelios reikšmės: 1) įsakymas, pasaulietinės arba dvasinės valdžios nurodymas; 2) šaukimas į teismą (dažniausiai sprendimo vykdymo etape); 3) teismo sprendimas; 4) įgaliojimas, žr. O. Makarova, min. veik., p. 63. Apie mandatus Lenkijos valdovo raštinėje žr.: *Dyplomatyka staropolska*, s. 185–186.

²⁵ T. Czacki, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródlach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem*, t. 1, Warszawa, 1800, s. 206. J. Adamusas teigė: „Lietuvoje mandatu taip pat būdavo pavadinamas paprastas šaukimas.“ Žr.: J. Adamus, *O wstępnych aktach procesu litewskiego* (do II Statutu), s. 269.

²⁶ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, s. 15.

²⁷ Ten pat, p. 169.

²⁸ *Volumina Legum* (toliau – *VL*), Petersburg, 1859, t. 2, s. 473 (*O mandaciech na Seym, y pozwiech zadwornych W. X. L.*).

²⁹ Čia paminėsime tik vieną dokumentą, kuriame terminai „mandatas“ ir „dvaro šaukimas“ vartojami sinonimiškai, *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 2: *Kretinga, Skuodas, Šiauliai, Šventoji, Varniai, Veliuona, Vieksniai, Virbalis, Vladislavovas*, sud. A. Tyla, D. Žygelis, Vilnius, 1997, p. 198–201 (beje, šioje publikacijoje šaukimas klaidingai pavadintas sprendimu).

Dar vienas su šaukimu susijęs terminas buvo *заказ / zakaz, заказанье / zakazanie*. Šis rusėniškas žodis reiškė įsakymą, nurodymą, (teismo) pranešimą arba draudimą³⁰. Istorio-grafijoje jis specialiai neišskiriamas, verčiamas tiesiog kaip šaukimas³¹. TLS IV sk. 64 str. nustatė, jog asmuo, kuris mieste dirbant teismui ką nors „sužeistų, nužudytų, padarytų žalą“, turėjo būti vaznio įpareigojamas po trijų dienų pasiteisinti be šaukimo teisme. Toks veiksmas buvo vadinamas *zakazanie przez woznego*³². Formuluoatė „be šaukimo“ greičiausiai reiškė tik tai, kad šiuo atveju negaliojo šaukimui įprasti terminai (t. y. ne mažiau kaip keturios savaitės iki bylos nagrinėjimo)³³. Visais mums žinomais tokio šaukimo atvejais šaukiamasis gaudavo šaukimo kopiją³⁴, be to, tokiu pat terminu pavadinti šaukimai, nukreipti prieš užsieniečius ir nesėslius asmenis (TLS, IV sk., 29 str.), būdavo iškabinami viešose vietose³⁵. LVT praktikoje sutinkame tokius pavadinimus kaip *лист заказный, zakaz* arba *zakaz žaloby*. Nuo paprasto šaukimo jie skyrėsi tik tuo, jog į teismą buvo šaukiama ne kaip įprasta, valdovo, bet paties bylininko vardu³⁶. Tačiau svarbiausias skirtumas – pagal tokius šaukimus įrašyti ieškiniai galėjo būti nagrinėjami bet kuriuo metu, t. y. jiems negaliojo įprasta bylų nagrinėjimo pagal įsirašymą į bylų registrą eilė tvarka.

Su šaukimais susijęs ir terminas *мамран / mamran* arba *мембран / membran*³⁷. Raštininkas, bylininkams prašant, privalėjo išduoti arba šaukimus, arba vadinamąjį blanką:

³⁰ *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga (Kopija – XVI a. pabaiga)*, par. S. Lazutka, I. Valikonytė, Vilnius, 1995, p. 289; В. П. М я к и ш е в, min. veik., p. 456.

³¹ *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, p. 536; M. T. L i z i s o w a, Język Kodeksu Olszewskiego..., s. 319.

³² *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, s. 188.

³³ *Lietuvos Vyriausiojo Tribunalo* (toliau – LVT) nuostatų 10 straipsnis numatė, jog tokį šaukimą gavęs asmuo turėjo pasiteisinti dėl jam inkriminuojamų kaltinimų prieš teismą trečią dieną (jei informuotas tiesiogiai) arba po dviejų savaičių (jei šaukimas padėtas už akių arba prikaltas viešojoje vietoje), čia naudotasi LVT nuostatų publikacija, kurią paskelbė A. J a n u l a i t i s, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunalas XVI–XVIII amž.*, Kaunas, 1927, p. 134–135.

³⁴ Antai 1780 m. rugpjūčio 18 d. vaznys Varšuvos pakamario Valentino Sobolevskio vardu įteikė net 16 tokio šaukimo kopijų, skirtų LDK rūmų išdininkui Antanui Tyzenhauzui ir LVT teisėjams, *LVIA*, f. SA, b. 162, l. 493–494v.

³⁵ Remiantis TLS, be šaukimų teisme privalėjo atsakyti nusikaltimo vietoje pagauti asmenys (IV sk., 30 str.), taip pat vazniai dėl savo pareigų vykdymo, bet tik jei tuo metu būtų teisme ir jiems grėsė ne mirties bausmė (IV sk., 9 str.), taip pat prokuratoriai (IV sk., 59 str.).

³⁶ Žr. pavyzdžius: *LVIA*, f. SA, b. 145, l. 327–328v; b. 153, l. 131; b. 159, l. 97–98v, 99–100v. Tiesa, pasitaikė ir išimčių: 1784 m. sausio 15 d. į LVT knygas įrašyti tokie Motiejaus Monkevičiaus šaukimai (skirti LVT viešajam kaltintojui ir dviem šio teismo teisėjams) buvo surašyti valdovo vardu, ten pat, b. 169, 113–113v, 114–114v.

³⁷ Lotyniškas žodis *membrana* reiškė odą, pergamentą, pergamente surašytą dokumentą, J. S o n d e l, *Słownik lacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków, 1997, s. 616. K. Avižonis pateikė kelis šio termino (*membrana, membran, ręczny zapis*) aiškinimus: 1) pergamentas; 2) dokumentas, valstybinės įstaigos raštas; 3) skolos raštas; 4) šaukimas į teismą, K. Avižonis, min. veik., p. 383. V. Miakiševas šį terminą aiškino kaip pergamente surašytą raštą, skirtą paduoti pareiškimui teisme, В. П. М я к и ш е в, min. veik., p. 503.

tuščią popieriaus lapą, užantspauduotą vaivados arba teismo seniūno. Jame buvo užrašyta jo išdavimo data (TLS, IV sk., 6 ir 34 str.) ir buvo galima patiems surašyti šaukimo tekstą. Taip pat vadinti ir privačių asmenų išduodami blankai – pasirašyti ir užantspauduoti raštai be teksto³⁸. Jų pagrindu dažniausiai rengti dviejų rūšių dokumentai – skolos raštai arba įgaliojimai. Ilgainiui *mamrano* terminas vartotas vis rečiau³⁹, XVIII a. labiau buvo paplitęs kitas pavadinimas, sutinkamas ir LDK skirtuose įstatymuose, – *blankiet*⁴⁰.

Kalbant apie veiksmus, kurių reikėjo imtis prieš kreipiantis į teismą, daugybėje TLS straipsnių (IV sk., 4, 6, 9, 11, 37, 48–51, 70, 102 ir kt.) yra minimas *primenamasis* arba *priminimo* dokumentas (*лист упоминальны / list upominalny*⁴¹), kurį toliau tekste vadinysime priminimu. Visais atvejais tai valdovo, žemės⁴² arba pilies teismo išduodamas dokumentas, kuriuo asmuo yra raginamas atitaisyti jo paties arba jo pavaldinių padarytą skriaudą⁴³. Jį turėjo įteikti vaznys⁴⁴. Faktiškai priminimu buvo kviečiama įvykdyti teisingumą, tai veiksmas, kuriuo stengiamasi nesutarimus sutvarkyti ne bylinėjimosi keliu. Toks dokumentas turėjo būti įteikiamas ne tik eiliniams bajorams, bet ir valdovo pareigūnams – vaivadoms, teismo seniūnams, valdų laikytojams (reikalaujant įvykdyti teisingumą dėl skriaudų, kurias padarė jiems pavaldūs asmenys, TLS IV sk. 67 str.), taip pat kitų teismų pareigūnams⁴⁵. Ta pati taisyklė galiojo ir vaivadų bei teismo seniūnų paskirtiems pilies teismo pareigūnams: jei bylininkui pilies teismo priimtas sprendimas atrodė neteisingas, neatitinkantis įstatymų, jis galėjo žemės teisme prašyti seniūnui ar vaivadai skirto priminimo, kuriame šio prašoma per keturias savaites sprendimą pataisyti. Vaivada arba teismo seniūnas (taip pat bet kuris asmuo, kuriam buvo įteiktas priminimas) prašomų veiksmų galėjo imtis arba ne. Net ėmus veikti, tai dar nereiškė, jog nukentėjęs asmuo bus patenkintas. Jei asmuo būdavo nepatenkintas vaivados ar teismo seniūno sprendimu arba to sprendimo nebūdavo, likdavo vienas kelias – kreiptis į Vyriausiąjį Tribunolą. Laikui

³⁸ И. И. Лаппо, *Листы–записи в литовском праве XVI столетия*, Tartu–Юрьевъ, 1935, с. 119.

³⁹ Tiesa, šį terminą mini populiaraus teismo proceso vadovėlio leidėjas Tomaszas Umiastowski (*Sądowy proces czyli sposób prawowania się w Trybunale i wszystkich subselliach Wielkiego Księstwa Litewskiego poprawiony i znacznie pomnożony przydatkiem supplementu*, ed. 8, Wilno, 1787, s. 11, 15), bet jo vartojimas tuo metu greičiausiai grindžiamas tik TLS citavimu.

⁴⁰ VL, t. 6, p. 241 (*O blankietach*).

⁴¹ В. П. Мякишев, *min. veik.*, p. 500.

⁴² TLS IV sk. 48 str. buvo pažymėta, jog svarbesniais atvejais, kurie susiję su valdomis ir žemėmis, priminimų reikėjo prašyti žemės teisme, užantspauduotų šio teismo teisėjų.

⁴³ Plg. TLS III sk. 27 str., IV sk. 50 ir 51 str.

⁴⁴ TLS IV sk. 11 str.; III sk. 45 str. reikalavo, kad priminimai būtų ne tik paimti teisme, bet ir įteikti, priešingu atveju šis veiksmas nelaikytas atliktu.

⁴⁵ TLS IV sk. 6 str. numatė, jog kai priminimas buvo skirtas vienam iš teisėjų, jį privalėjo užantspauduoti kiti du šio teismo teisėjai, o raštininkas turėjo jį pasirašyti. Kai dokumentas būdavo nukreiptas prieš raštininką, pasirašyti turėjo vienas iš teisėjų.

bėgant paplito praktika iš karto kreiptis į aukščiausiąjį teismą. Tą lėmė keli veiksniai. Pirma, menkas priminimų poveikis (jie neturėjo neigiamų pasekmių gavusiam asmeniui). Antra, dėl lenkų teisės įtakos paigėjęs teismo procesas: norint gauti sprendimą, kuris galėjo būti įvykdomas panaudojant jėgą, nuo 1697 m. reikėjo gauti tris sprendimus už akių (jei atsakovas nepasirodė teisme) civilinėje byloje ir keturis sprendimus baudžiamojoje byloje. Taigi priminimo įteikimas faktiškai buvo dar viena ir taip ilgo teismo proceso stadija. Bene plačiausiai priminimo paskirtį analizavo J. Adamusas. Jo teigimu, šis dokumentas atlieka kelias funkcijas: 1) nutraukia senatį; 2) padeda pasirengti bylos nagrinėjimui teisme (jeigu priminimą gavęs asmuo atvyksta į teismą ir paprašo įrašyti į knygas savo poziciją dėl jam iškeltų priekaištų; 3) atlieka bandomojo šaukimo vaidmenį⁴⁶. Nors priminimas naudotas iki pat valstybės žlugimo, XVIII a. tai daryta vis rečiau. Žinome, jog retskyiais tokį dokumentą išduodavo ir LVT⁴⁷, tačiau nė vieno tokio atvejo XVIII a. antroje pusėje neužfiksuota. Juos ir toliau dažniausiai išduodavo valdovo raštinė, o 1775 m. įkūrus Nuolatinę tarybą – ir ši institucija⁴⁸.

Beje, priminimas kartais galėjo būti naudojamas ir kaip savotiškas šaukimo pakaitalas. Štai TLS IV sk. 70 str. byloje dėl nekilnojamojo turto, į kurį pretendavo daug asmenų, šaukimus nurodyta įteikti tik turintiems nekilnojamojo turto, o jo neturinčius – tiesiog informuoti apie vykstantį procesą (*a nieosiadlych, miasto pozwów, listem upominalnym urzędowym obnieść*)⁴⁹. Bylinėjantis dėl žemės ribų reikėjo įteikti šaukimą tik bylos dalyviui, visus kitus kaimynus, likus keturioms savaitėms iki pakamario atvykimo spręsti ginčą, informuoti įteikiant priminimo kopiją. Vis dėlto tokių dokumentų naudojimo atvejų LVT teisminėje praktikoje nepavyko nustatyti.

Laikui bėgant menko ir kitų dokumentų reikšmė. Čia būtina paminėti dokumentą, įvardijamą kaip *лист заповедни* / *list zapowiedni*, kuris istoriografijoje vadinamas atidedamuoju (leidžiančiu nukelti atvykimą į teismą) arba draudžiamuoju⁵⁰. TLS apibūdintas jo vartojimas keliuose situacijose. Tokiu valdovo išduodamu dokumentu teismas turėjo būti informuojamas apie tai, kad bylininkas dėl svarbios priežasties negali dalyvauti

⁴⁶ J. A d a m u s, *O wstępnych aktach procesu litewskiego*, s. 226.

⁴⁷ Pavyzdžiui, 1737 m. birželio 1 d. Antano Palucko prašymu LVT sutiko išduoti priminimą Ašmenos seniūnui Chominskiui, kuris nepasirūpino panaikinti prieš jį nukreiptus sprendimus už akių ir posėdžiavo teisme, o liepos 29 d. tokį pat dokumentą LVT žadėjo išsiųsti Upytės pilies teismo teisėjams, įpareigodamas juos dirbti įstatyme numatytu metu, *LVI A*, f. SA, b. 629, l. 11v–12, 21.

⁴⁸ Beje, kai kurie jų buvo skirti ir Lietuvos Vyriausiajam Tribunalui. Pvz., 1775 m. rugsėjo 15 d. šiam teismui buvo patarta kuo greičiau išspręsti trejus metus kalėjime laikyto Stanislovo Gzovskio bylą (*Archiwum Główne Akt Dawnych*, f. Tak zwana Metryka Litewska, dział VII, nr. 102, k. 21). Tačiau Nuolatinės tarybos priminimą šis teismas ignoravo ir atsikirto, jog yra nustatyta bylų nagrinėjimo tvarka, kurios jis privalo laikytis, tad ši byla buvo sprendžiama dar tik po metų.

⁴⁹ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, s. 195.

⁵⁰ В. П. М я к и ш е в, min. veik., p. 499; R. R a g a u s k i e n ė, min. veik., p. 92.

procese (tokios buvo vos kelios: buvimas užsienyje – kalėjime arba pasiuntinybėje)⁵¹. Draudžiamasis dokumentas, remiantis TLS IX sk. 22 str., taip pat galėjo būti įteikiamas asmeniui, kuris pasėjo javus svetimoje žemėje. Jis turėjo būti įteikiamas analogiškai kaip priminimo atveju: žemės arba pilies teismo išduoto dokumento kopiją turėjo įteikti dviejų bajorų lydimas vaznys.

Vienas dažniausiai TLS minimų dokumentų pavadinimų yra *лист отвороны / list otworzony* – atvirasis laiškas. Šiuo atveju buvo pabrėžiamas vienas dokumento bruožas – jo viešas pobūdis, kuris turėjo prasmę tik egzistuojant ir neviešo pobūdžio dokumentams, vadintiems *лист заумуи / list zaszyty* (uždarasis laiškas). Tiesa, pastarasis terminas TLS pavartotas tik kartą – nurodant neviešinti surinktos tyrimo baudžiamojoje byloje medžiagos iki bylos nagrinėjimo, ji turėjo būti užantspauduota teisėjo ir vaznio antspaudais⁵². O atviruoju laišku buvo vadinami skirtingi teisiniu požiūriu dokumentai. Pagal jų rengimo vietą ir įteikimo būdą galime išskirti keturis tipus.

Pirmiausia tai teismų korespondencijoje su kitomis valstybės institucijomis (valdovu, kitais teismais) naudoti laišakai. Teismai atviruoju laišku turėjo informuoti valdovą apie asmenis, nuteistus infamijos ir banicijos bausmėmis⁵³, o kitus teismus – įstatyme numatytais atvejais: apie prokuratoriaus turimą nekilnojamąjį turtą pavieta (TLS, IV sk., 55 str.), apie asmenų bajorystės patvirtinimą (TLS, XI sk., 50 str.) ar pranešant apie vykdytiną išieškojimą iš bylininko nekilnojamojo turto, esančio kitame pavieta (TLS, IV sk., 97 str.).

Antrą tipą sudaro valdovo arba teismų (žemės arba pilies) bylininkams išduodami atvirieji laišakai, kuriuos įteikdavo vaznys. Atvirųjų laiškų išdavimo teismuose ir įteikimo bylininkams tvarką apibrėžė TLS I sk. 23 straipsnis. Lydimas bajorų vaznys turėjo leisti su šiuo laišku susipažinti asmeniui, kuriam laiškas buvo skirtas⁵⁴. TLS aptartos kelios situacijos, kai galima buvo naudotis vaznio įteikiamais ir teismų išduodamais atviraisiais

⁵¹ TLS, I sk., 21 str. Beje, analogiškoje situacijoje eilinis bajoras turėjo naudotis atviraisiais laiškais, TLS, IV sk., 23 str.

⁵² TLS, XI sk., 63 str.

⁵³ Valdovas atviruoju laišku turėjo būti informuojamas apie bylą prieš asmenį, pabėgusį iš LDK pas priešus, ir siekiant perimti jo valdas (TLS, I sk., 8 str.), taip pat apie asmenis, kurie apkaltinti nusikaltimu, už kurį grėsė mirties bausmė, neatvyko bylinėtis (TLS, IV sk., 30 str.; XI sk., 40 str.) ar priešinosi teismo sprendimų vykdymui, kuriuo buvo priteistas įvesdinimas į turto valdymą (TLS, IV sk., 95 str.). Pastarajame straipsnyje buvo nurodyta, jog toks dokumentas turėjo būti užantspauduotas sprendimą vykdžiusio pareigūno, vaznio ir jame dalyvavusių bajorų antspaudais, bei pasirašytas tų, kurie mokėtų tą padaryti. O pats valdovas atviruoju laišku turėjo skelbti banicijos bausmes, t. y. apie nuteisto asmens išvartymą „iš visų mūsų valstybės žemių“ (TLS, IV sk., 11 str.).

⁵⁴ Raštą, kuris vadinamas *original*, asmuo privalėjo grąžinti vazniui, vietoj jo gauti vaznio anstpaudu patvirtintą kopiją. Ten pat buvo numatyta, jog asmeniui negrąžinus originalo, dėl jo jis turėjo būti šaukiamas į raštą išdavusią instituciją (su išlyga, jog jei dokumentą išdavė valdovo raštinė, tada asmuo turėjo būti šaukiamas į žemės teismą). Už tokį veiksma numatytos bausmės – 12 rublių grašių už valdovo išduoto atvirujo laiško pasisavinimą ir pusė tiek už kitų institucijų išduotus laiškus, TLS I sk. 23 str.

laiškais: jei skolininkas, su kurio turtu buvo susijęs sprendimas, norėjo grąžinti skolą iki įvesdinimo į valdą arba po įvesdinimo, turėjo apie tai informuoti teismo išduotu atviruoju laišku per vaznį (kurį turėjo lydėti du bajorai) ne vėliau kaip dvi savaitės iki numatyto pinigų grąžinimo termino (TLS, IV sk., 99 str.); kai į pilies teismą turėdavo būti atvesti nusikaltimo vietoje suimti žemesniojo luomo asmenys, teismas turėjo per vaznį informuoti jų poną apie bylos nagrinėjimo datą (TLS, XI sk., 32 str.).

Trečio tipo atvirosius laiškus rengė privatūs asmenys, bet įteikdavo juos vaznys. TLS minimos situacijos: pametęs šaukimą ieškovas turėjo informuoti atsakovą, kad šis nevyktų į teismą, atviruoju laišku su savo antspaudu (o jei mokėjo rašyti, tai ir su parašu), kurį turėjo įteikti vieno bajoro lydimas vaznys (TLS, IV sk., 20 str.); turintis nekilnojamojo turto įvairiuose pavietuose ir tuo pat metu šaukiamas į skirtingus teismus bajoras turėjo prievolę dalyvauti svarbesnėje byloje, o kitą bylininką apie tai per vaznį informuoti atviruoju laišku, įteikiamu likus ne mažiau kaip savaitei iki bylos nagrinėjimo termino (teismui apie tai, prasidėjus teismo posėdžiams, turėjo pranešti vaznys, TLS, IV sk., 27 str.); asmuo, į teismą pašauktas dėl jo pavaldinių padarytų skriaudų, jeigu sutiktų įvykdyti teisingumą, galėjo informuoti ieškovą per vaznį atviruoju laišku apie savo rengiamo teismo (turima omenyje tėvoninį teismą), kuriame bus teisiami nusikaltę pavaldiniai, vietą ir laiką⁵⁵; ieškovas, įteikęs šaukimus į pakamario teismą atsakovui, mažiausiai dvi savaitės iki nustatyto termino turėjo per vaznį ir liudininką apie tai informuoti patį pakamarių (TLS, IX sk., 6 str.).

Paskutiniam tipui priskirtini privačių asmenų išduodami atviri laišškai, įteikiami privačių asmenų. TLS paminėtos kelios situacijos, kada jie naudoti: dėl ligos negalintis bylinėtis atvykti asmuo apie savo ligą ir gydymosi vietą turėjo pranešti atviruoju laišku, įteikiamu bičiulio arba tarno (TLS, IV sk., 23 str.); į Seimą išrinktas asmuo, šaukiamas tuo metu į bet kurį teismą, buvo nuo jo atleidžiamas, tačiau privalėjo apie tai atviruoju laišku su savo antspaudu ir parašu (jeigu pasirašyti nemokėjo – tada su dar vieno bajoro antspaudu) informuoti teismą ir bylininką (tokį laišką galima buvo įteikti „per bičiulį arba tarną“⁵⁶). Beje, terminu *atviras laiškas* TLS buvo vadinamas ir įgaliojimas pavaduoti bylininką procese⁵⁷, kuris vėliau teisminėje praktikoje dažniausiai jau vadinamas specifiniu terminu *plenipo-*

⁵⁵ TLS, IV sk., 48 str. Toks laiškas galėjo būti įteikiamas ne vėliau kaip likus dviem savaitėms iki termino, kai buvo numatytas bylos nagrinėjimas pavieto teisme.

⁵⁶ TLS, IV sk., 47 str. 1764 m. priimtu įstatymu buvo nustatyta, jog pasiuntiniai į Seimą, senatoriai ir ministrai Seimo darbo laikotarpiu bus atleidžiami nuo bylinėjimosi teismuose, tačiau siekiant išvengti piktnaudžiavimo teismams nurodyta pateikinti valdovo raštinės išduotus atitinkamus dokumentus, pasirašytus LDK, Lenkijos arba Seimo maršalkos, *VL*, t. 7, s. 175.

⁵⁷ TLS, IV sk., 56 str. Jame buvo nurodyta tokio dokumento parengimo tvarka, Ponų tarybos nariams užteko savo antspaudu ir parašu, o visiems kitiems dokumentą reikėjo patvirtinti pridėdant pašalinio bajoro antspaudą (jeigu įgaliojimo išdavėjas nemokėjo pasirašyti, tada – dviejų pašalinių bajorų antspaudus). Įgaliojime turėjo būti įrašyti duomenys apie bylą ir įsipareigojimas paklusti sprendimui. Tokiu būdu galėjo būti įgaliojami tik sėslius asmenys.

tencyja (nuo lot. *plenipotentie*)⁵⁸. O TLS XII sk. 24 str. atviruoju laišku buvo vadinamas pono savo tarnui išduodamas dokumentas (užtvirtinamas pono antspaudu ir parašu bei dar vieno bajoro antspaudu), kuriame turėjo būti pažymėta apie sąžiningą tarnystę ir išvykimą atsiskaičius. Taigi matome, jog terminas *atvirasis laiškas* apibrėžė įvairaus pobūdžio dokumentus, kuriais buvo įforminami skirtingi procesiniai ir teisiniai veiksmai.

TLS randame vos kelis su byloje atliekamų tyrimu susijusius terminus: tai sinonimiškai vartotos sąvokos *шкрудыня / scrutinyum*⁵⁹ ir *выведанье / wywiadowanie* bei sąvoka *огледанье / oglądanie* (apžiūra)⁶⁰. Šie terminai dar plačiai vartoti XVII a.⁶¹, tačiau XVIII a. pradžioje juos vis labiau ėmė išstumti kiti terminai. Tai visų pirma atsitiko tobulėjant ir plečiantis teismo procedūrai. TLS numatė tyrimą iš esmės tik baudžiamosiose bylose, tačiau modernėjančiai visuomenei to nebepakako. 1698–1726 m. LVT pasitvirtino dešimt vidaus dokumentų, vadinamųjų „Bylų nagrinėjimo taisyklių“ (visi jie pasirodė spaudinių pavidalu). Juose daug dėmesio skirta naujai bylose atliekamų tyrimų tvarkai. Taisyklėse žodis *scrutinium* paminėtas tik tris kartus, ir tai tik *scrutator* forma⁶². Jis labai retas lyginant su terminu *inkwizycija / inquisitio*⁶³, kuris minėtas net septyniuose tokiuose dokumentuose⁶⁴.

⁵⁸ *Inwentarz Voluminow Legum*, przedruk wydania xx. Pijarow, cz. I: do tomów I–VI, Petersburg, 1860, s. 323.

⁵⁹ Nuo lot. *scrutinium* – apieška, tardymas, tyrimas, liudininkų apklausa, J. Söndel, min. veik., p. 866. Apie termino recepciją iš Lenkijos rašė J. Adamus (J. A d a m u s, min. veik., p. 218) ir V. Miakiševas (В. П. М я к и ш е в, min. veik., p. 146).

⁶⁰ В. П. М я к и ш е в, min. veik., p. 409, 541.

⁶¹ *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, p. 560, 601.

⁶² *Porządek sądzenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany roku 1718, miesiąca maja, dnia dziewiątego* (spaudinys, 6 str.); *Porządek sądzenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany w Wilnie roku 1719, dnia, miesiąca kwietnia, dwudziestego siódmego* (spaudinys, 3 str.).

⁶³ Lot. *inquisitio* – paieška, tyrimas, informacijos rinkimas, J. Söndel, min. veik., p. 496.

⁶⁴ *Porządek sądzenia spraw w Trybunale Wielkiego Księstwa Litewskiego, z konstytucji sejmowych, z Koekwacyi praw Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską, i z Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego, zebrany i opisany roku 1698, miesiąca aprila, 16 dnia* (spaudinys, 5 str.); *Porządek sądzenia spraw Trybunалу Wielkiego Księstwa Litewskiego, do dawniejszej ordynacyjej roku 1698 postanowionej i przez konstytucyją aprobowanej z pośledniejszych praw i uchwał Rzeczypospolitej zebrany, i przydany, anno 1710, miesiąca julii, piątego dnia, za dojściem instrumentu Rady Warszawskiej* (spaudinys, 5 str.); *Porządek sądzenia spraw w Trybunale Wielkiego Księstwa Litewskiego z konstytucji sejmowych i innych praw Wielkiego Księstwa Litewskiego zebrany i przyczyntony, roku 1713, miesiąca maja, 6 dnia* (spaudinys, 2 str.); *Porządek sądzenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany roku 1718, miesiąca maja, dnia dziewiątego* (spaudinys, 1 ir 6 str.); *Porządek sądzenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany w Wilnie roku 1719, dnia, miesiąca kwietnia, dwudziestego siódmego* (spaudinys, 3 str.); *Porządek sądzenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany roku tysiąc siedmsetnego dwudziestego trzeciego, miesiąca aprila, dnia szesnastego* (spaudinys, 4 str.); *Porządek sądzenia spraw Trybunалу Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany roku 1726, miesiąca maja, dnia 15* (spaudinys, 6 ir 8 str.).

Šalia jo dar minėta sąvoka *kalkulacja / calculatio*, kuri reiškė piniginių sumų, dėl kurių nesutariama, apskaičiavimą, ir *weryfikacja / verificatio* – bylos faktų tikrinimą vietoje. Šie terminai ir nauja tyrimų atlikimo tvarka sankcionuota 1726 m. Seime – įstatyme minėtos tokios pačios sąvokos⁶⁵, kurios įsitvirtino ir kasdienėje vartosenoje. Ilgainiui ir vaznio atliekama apžiūros procedūra pradėta vadinti Lenkijoje paplitusiais terminais – *obdukcja / obductio* (sumušto ar nužudyto asmens kūno apžiūra) ir *wizja / visio* (nusiaubtų žemių apžiūra)⁶⁶. Verta pabrėžti – iki pat XVIII a. pabaigos tyrimo metu parengiami dokumentai LVT teisminėje praktikoje dažniausiai vadinti taip pat kaip ir pats veiksmas.

Svarbiausias bylos dokumentas TLS įvardijamas terminais *декрем / dekret* arba *вырок / wyrok*. Bet jie neišstūmė XVI a. pirmoje pusėje vyravusių teismo raštų pavadinimų: *лист судовы / list sądowy, всказанье / сказанье / skazanie, всказ / сказнь / skaz*⁶⁷. I. Valikonytė atskleidė, jog teismo rašto (*лист судовы*) terminas gana nuosekliai vartotas apibūdinant dviejų rūšių dokumentus, teismo sprendimą ir bylos protokolą, vadinamąją *sprawa*⁶⁸. Galime kalbėti apie paradoksalią situaciją – XVII–XVIII a. teismų praktikoje dažniausiai naudojamosi į lenkų kalbą išverstu statutu, kuriame vertėjai paliko originalius terminus, bet teismai jau jų beveik nevartojo. LVT teisminėje praktikoje per visą jo veiklos laikotarpį vyrauja *dekreto*⁶⁹ pavadinimas, o bylos protokolų atžvilgiu dar naudotas terminas *dekretal* (nuo lot. *decretalis*, kuris reiškė potvarkį)⁷⁰. Dekreto terminas raštininkų suteiktose antraštėse paprastai vartotas su jį papildančiais žodžiais. Tokiu būdu už akių, vien formaliai įvertinus įrodymus, priimtas sprendimas vadintas *dekret kontumacyjny / contumationis* arba tiesiog *kontumacja / contumatio*.

⁶⁵ VL, t. 6, s. 236–237.

⁶⁶ Apie visus šiuos terminus plačiai rašė: M. M i k o ł a j c z y k, *Na drodze do powstania procesu mieszanego. Zmiany w polskim procesie karnym w latach 1764–1794*, Katowice, 1991, s. 19–23, 85–95.

⁶⁷ В. П. М я к и ш е в, min. veik., p. 409, 417, 434, 499, 641–642. Sporadiškai teismo sprendimo prasme dar buvo pavartoti ir šie terminai: *выналязак, вина(и)денье*, ten pat, p. 415.

⁶⁸ I. V a l i k o n y t ė, Teismo dokumentų Lietuvos Metrokoje repertuaras..., p. 114.

⁶⁹ *Dekret* nuo lot. *decretum* – sprendimas, nutarimas, nuosprendis, J. S o n d e l, min. veik., p. 253–254. Šis terminas gana nuosekliai vartotas ir valstybės įstatymuose, *Inwentarz Voluminow Legum*, s. 44–48. Tiesa, pasitaiko ir terminų *decyzja* (nuo lot. *decisio*) arba *sentencyja* (nuo lot. *sententio*) vartojimo atvejų, bet tik apibrėžtose situacijose, ir paprastai reiškė nutarimą, dėl kurio sutarė teisėjai ir apie kurį buvo informuoti bylininkai. Tai yra jų vartojimo prasmė analogiška tai, kurią reprezentavo A. Zamoiskio rengtas teisės kodeksas, I. S z c z e p a n k o w s k a, min. veik., d. I, p. 289. Taip pat plg. Lietuvai skirtą 1764 m. įstatymą, kuriame leidžiama bylininkams išduoti tokio nutarimo (*same wyroki alias decyzye*) išrašą, VL, t. 6, s. 243.

⁷⁰ *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, p. 23, 530; VL, t. 6, s. 243; J. S o n d e l, min. veik., p. 253. *Dekretalo* terminas vartotas XVII a. ir XVIII a. pirmoje pusėje, pvz., 1726 m. įstatyme (VL, t. 6, s. 243) ar suteikiant antraštes 1731 m. LVT priimtiems sprendimams (LVIA, f. SA, b. 471, l. 933, 1480), bet vėliau, regis, išnyksta. Beje, Andriejaus Zamoiskio rengtame teisės kodekse šiuo terminu vadinta knyga, į kurią turėjo būti nurašyti teismo priimti sprendimai, I. S z c z e p a n k o w s k a, min. veik., d. I, p. 293.

Nutartys⁷¹, kuriomis fiksuojama tam tikro procesinio veiksmo pabaiga, galėjo būti pavadintos *dekret akcesoryjny / accesoris, dylacyjny / dilationis, remissyjny / remisionis, suspensyjny / suspensionis, inkwizycyjny / inquisitionis, reindukcyjny / reinductionis* arba kitaip, o bylinėjantis iš esmės priimtas sprendimas byloje būdavo įvardijamas kaip *dekret oczwyisty* arba *dekret ex seriis controversiis*⁷².

TLS du kartus pavartotas terminas *cedulė (цедула / cedula)*⁷³. Pirmojo skyriaus 12 str., kuriame apibrėžtas gleito išdavimas, buvo nurodyta, jog jį gavęs asmuo privalo apie tai skelbti viešose vietose, o būtent miestuose, turguose ir prie bažnyčių – *ma dawać obwoływać i przybijaniem cedul oznajmować*⁷⁴. Kaip žinia, tokie viešai visų žiniai prismeigiami dokumentai buvo nedidelio formato (nes ir juose skelbiamas tekstas buvo nedidelės apimties). Galima numanyti, jog šiuo atveju terminas tereiškė mažą lapelį, lapo skiautę. Antrą kartą šis terminas paminėtas reglamentuojant sprendimų rengimo tvarką (TLS, IV sk., 3 str.). Minėtas straipsnis apibrėžė bylinėjimąsi žemės teisme. Jame nurodyta, jog sprendimus (čia jie įvardyti kaip *dekreta y wszystkie skazania sądowe*) teisėjas ir pateisėjis turi skaityti iš rašto, kuris privalo būti jų pačių pasirašytas, o tą raštą (*cedula samego wyroku*) pagal teisėjo ir pateisėjo nurodymus turi surašyti raštininkas. Paskelbus sprendimą *cedulė* turėjo būti atiduota raštininkui, o šis ją turėjo įrašyti į knygas ir tik tada galėjo išduoti sprendimo išrašą⁷⁵. Taigi šiuo atveju kalba eina apie lapelyje surašytą bylos protokolą, kuriame buvo išdėstyta bylos nagrinėjimo teisme eiga ir teismo priimtas sprendimas. Vėlesniais amžiais šis terminas ir toliau vartotas, bet jau atliekant konkrečių teisinį veiksmą, o būtent – sprendimą atvykusiam vykdyti pareigūnui įteikiant popieriaus lapelį, ant kurio užrašyta, jog nuteistasis nesutinka paklusti sprendimui, priešinasi

⁷¹ Apie šiuolaikines teismo sprendimų rūšis: G. Dambrauskienė, A. Marcijonas, E. Monkevicius... [et al.], *Lietuvos teisės pagrindai*, Vilnius, 2004, p. 308–309, 535–536. Nutartis – tai teisės aktas, kurį priima teismas teismo proceso atskirais klausimais, kuriais byla neišsprendžiama iš esmės. Šiuo metu sprendimu vadinamas bet koks procesinis teismo priimtas sprendimas. Kalbant apie baudžiamojo proceso aktus, įprasta vartoti nuosprendžio terminą, bet iki pat XVIII a. pab. teismo procesas neskirstytas į civilinį ir baudžiamąjį, nebuvė išskiriamos ir atskiros sprendimų rūšys.

⁷² Beje, pastarąjį Rimantas Jasas siūlė vadinti „akivaizdiniu sprendimu“ (R. J a s a s, *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys*, d. II: *XVIII amžius*, sud. R. Jasas, J. Orda, Vilnius, 1961, p. 12), šį terminą vartojo kai kurie mokslininkai, pvz., D. Burba, min. veik., p. 45.

⁷³ V. Miakiševas pateikė šias cedulės reikšmes: rašytinis teismo dokumentas, teismo sprendimo arba nuosprendžio išrašas, В. П. Мякишев, min. veik., p. 696. Lotynišku žodžiu *cedula* viduramžiais buvo įvardijamas dokumentas, kuriuo pareiškiamą valia, J. S o n d e l, min. veik., p. 141.

⁷⁴ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, s. 14.

⁷⁵ Ten pat, p. 118 (*a dekreta y wszystkie skazania sądowe, sędzia z podsędkiem mają z pisma czytać, y tę cedulę sędzia abo podsędek ręką swą podpisać, którą cedulę samego wyroku wedle zezwolenia sędziego z podsędkiem pisarz ma napisać, a po wyroku tę cedulę do pisarza oddać, według której pisarz onę sprawę w księgi zapisac ma*).

jo įgyvendinimui⁷⁶. TLS minėta, jog asmuo gali pasipriešinti sprendimo vykdymui jėga arba žodžiu, tačiau vėliau įsitvirtino praktika atvykusiam vazniui⁷⁷ paduoti būtent raštelį. Anoniminis bajoras XVIII a. išleistame spaudinyje kritikavo tokią tvarką ir teismo proceso brangumą, esą tenka išleisti daug pinigų, kol pavyksta sulaukti net ir sprendimo už akių, tada brangiai mokėti sprendimą vykdysiančiam pareigūnui, o šis tik atveža lapelį, pavadintą *cedule* (*kartkę przywiezie nazwaną cedulą*)⁷⁸. Toks dokumentas kartais būdavo tapatinamas su atviruoju laišku⁷⁹.

Bene daugiausia painiavos yra su dokumentais, kuriais bylininkas informuojamas apie teismo sprendimo vykdymą. TLS (IV sk. 93 str.) sprendimo vykdymo procesas apibūdinamas taip: vaznys iš teismo gauna *list urzędowy uwiązczy / uwieszczy / wwiązczy*, t. y. įvesdinimo dokumentą⁸⁰ ir, likus keturioms savaitėms iki sprendimo vykdymo, kartu su dviem bajorais jo kopiją įteikia asmeniui, į kurio turtą bus vykdomas įvesdinimas. Jei per tą laiką skolininkas nesumoka priteistų pinigų, atėjus nustatytam terminui ir remdamasis tuo raštu vaznys kartu su trimis bajorais vyksta vykdyti sprendimo – įvesdina bylininką į turto valdymą⁸¹. Tokio dokumento paskirtis trejopa: 1) informuoti asmenį, kad jis neatsikalbinėtų, jog nežinojo⁸²; 2) tai pagrindas teisiniam veiksmui

⁷⁶ Žr. tokį *cedulės* termino vartojimą pavyzdį LVT teisminėje praktikoje jau XVII a. viduryje (*Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, p. 462) ir 1764 m. įstatyme (*VL*, t. 7, s. 174, *po przyjętej in scriptis cedulae*).

⁷⁷ Kadangi pirmi vykimai retai būdavo sėkmingi, todėl paplito praktika, kad pasiimti *cedulės* buvo siunčiamas tik vaznys. Ir nors įstatymuose nuolat reikalauta, kad visais atvejais vykdant sprendimus asmeniškai dalyvautų „ne bajorų lydymas vaznys“, bet teismo pareigūnas – teisėjas, pateisėjis arba raštininkas (*VL*, t. 2, s. 402; t. 6, s. 239), ir toliau laikytasi senesnio papročio, plg. 1752 m. LDK teismo proceso rankraštinių aprašymą, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – *LMAVB RS*), f. 17, b. 262, l. 5.

⁷⁸ *Reflexye stanu szlacheckiego nad poprawką prawa W. X. L.* (spaudinys be datos ir vietos, po 1726 m.). Toliau dar kartą apie vaznį atvežantį *cedulę* paaiškinama: *cedulę, to jest kartkę, w której wyraża citatus, że albo o dekrecie nie wiedział albo in future iuris rozprawić się gotów*.

⁷⁹ Štai 1785 m. rugsėjo 21 d. Kauno pilies teisme toks dokumentas pavadintas *list otworzysty seu cedula*, *LVA*, f. SA, b. 19618, l. 431.

⁸⁰ TLS IV sk. 9 str. buvo nurodyta, jog vaznys turi *uwiązczywac w imieniu, w grunty, w przyzyskach z wyroku i z przydania urzędu, tak ziemskiego, jako i grodzkiego za listy ich*, o IV sk. 84 str. buvo minima, jog vaznys įvesdina į valdą *za listem urzędowym uwiązczywac*, *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, s. 126, 203. Vėliau įvesdinimo į turtą veiksmas vis dažniau imtas vadinti Lenkijoje vartojamais terminais *intromisyja* (nuo lot. *instromissio*, žr. J. S o n d e l, min. veik., p. 522; O. M a k a r o w a, min. veik., p. 184–185) arba *tradycyja* (nuo lot. *traditio*, žr. J. S o n d e l, min. veik., p. 948; iš to atsirado LDK vartojama sąvoka *list tradycyjny*, A. K o r o w i c k i, *Proces cywilny litewski*, Wilno, 1826, s. 502–504).

⁸¹ TLS, IV sk., 94 str. Jeigu vazniui būtų neleista įvesdinti į turtą, tada ne vėliau kaip po keturių savaičių sprendimo vykdymo turėjo imtis žemės arba pilies teismo pareigūnas, lydymas dviejų vaznių ir penkių sėslių bajorų, ten pat.

⁸² Beje, R. Ragauskienė mini atskirą dokumentą *svedomje*, kurį vadina pranešimo raštu, R. R a g a u s - k i e n ė, min. veik., p. 91.

(įvesdinimui) atlikti; 3) tokiaime dokumente būdavo užrašomas laidas pasipriešinimo sprendimui atveju (TLS, IV sk., 11 str.). Taip turėjo būti informuojama tais atvejais, kai skolininkas nedalyvaudavo nagrinėjant bylą. Tame pačiame straipsnyje buvo nurodyta, jog teismui priteisus pinigų sumą byloje, kurioje asmeniškai dalyvauja abi proceso šalys, sprendimas nustatytu metu turėjo būti vykdomas specialiai apie tai neinformuojant (*w tym takowego obwieszczenia i napominania nie będzie potrzeba*)⁸³. Tačiau vėliau, o ypač XVIII a. vartoti ir kiti terminai. Terminu *obwieszczenie* arba *list obwieszczy* įvardytą dokumentą teismo pareigūnas įteikdavo likus keturioms savaitėms iki sprendimo ar tyrimo vykdymo⁸⁴. Žodis *обвещеніе / obwieszczenie* sutinkamas ir TLS. I sk. 8 str. Minima, kad valdovas informuojamas apie bylą prieš asmenį, pabėgusį iš LDK pas priešus, ir siekiama perimti jo turėtas valdas⁸⁵. O TLS IX sk. 18 str. nustatė, jog žemių ribos gali būti keičiamos tik prieš tai per vaznį informavus visus besiribojančių sklypų savininkus (*przez woznego obwieściwszy*)⁸⁶. XVIII a. kartais pavartojamas ir lotyniškas terminas *innotencyja*⁸⁷, kuris buvo plačiai paplitęs Lenkijoje⁸⁸. Ne visai aišku, kaip reiktų tokius dokumentus traktuoti, Lenkijos mokslininkai juos laiko šaukimais⁸⁹. Beje, TLS nebuvo paminėtas dar vienas teismų pareigūnams vykdam sprendimą vėliau nuolat išduodamas dokumentas, vadinamasis *лист поездчый / list pojeżdży* – vykimą įvesdinti į turtą patvirtinantis laiškas (dažniausiai susijęs su bylininko neleidimu įvykdyti sprendimą)⁹⁰.

⁸³ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, s. 211.

⁸⁴ *Reflexye stanu szlacheckiego nad poprawką prawa W. X. L.* (spaudinys, po 1726 m.) rašoma: *obwieszczenia czterma niedzielami dawać przez generałów alias woznych, że urzędnik zjedzie na egzekucyją.*

⁸⁵ Kalbant apie bylininkų informavimą, TLS dažniau vartotas kitas terminas – *обосланье*, В. П. М я к и - ш е в, min. veik., p. 536.

⁸⁶ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, s. 297. Aleksandras Korovickis (*Proces cywilny litewski*, s. 79) teigė, jog tokiu pačiu būdu bylininkai buvo informuojami apie trečiųjų teismų veiklą, apsieinant be šaukimų.

⁸⁷ Nuo lot. *innotescencia*, kuris reiškė pranešimą, informavimą, šaukimą į teismą, taip pat šaukimą į teismą bylininkui neleidus įvesdinti į jo turtą, J. S o n d e l, min. veik., p. 493. Toks dokumentas dar vadintas *list testimonialny*, nuo lot. *testimonium*, kuris reiškė liudijimą / paliudijimą (šiuo atveju apie vykdytą sprendimą). 1764 m. LDK skirtame įstatyme, apibrėžusiam sprendimų už akių nagrinėtose bylose vykdymo tvarką, sinonimiškai vartoti terminai *obwieszczenie*, *testimoniales* ir *innotescencyje*, VL, t. 7, s. 174 (*Exekucya za dekretami kontumacyinemi*).

⁸⁸ O. B a l z e r, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów, 1935, s. 255, 258, 260; *Dyplomatyka staropolska*, s. 281.

⁸⁹ Beje, tam tikrų analogijų galime rasti ir šiuolaikinėje teisėje. Šaukimą į teismą tinkamai gavęs asmuo vėliau apie vykstantį procesą yra informuojamas vadinamaisiais pranešimais. Galbūt šį terminą tiktų vartoti ir šiuo atveju.

⁹⁰ Toks raštas daug kartų minimas 1752 m. LDK teismo procedūrą aprašančiame tekste, *Processus iudicarius inter partes litigantes w różnych subseliach WXL zachowujący i praktykujący*, LMAVB RS, f. 17, b. 62, l. 4v–5. Šiuo dokumentu bylininkai naudojosi LVT įrodinėdami pasipriešinimo sprendimui faktą.

Nuo viduramžių žinomi vadinamieji *saugos / apsauginiai laišakai* TLS įvardijami dviem terminais: *gleitas* (*клеитум / gleyt, лист клеитовны / list gleytowny*) ir *geležinis laiškas* (*лист железны / list želazny*)⁹¹. Jie turėjo kitokią reikšmę, nei per šalį vykstantiems užsieniečiams išduoti apsaugos ar neliečiamybės laišakai⁹². Gleitai turėjo būti išduodami banicijos bausme nuteistiems asmenims⁹³; jų galiojimo periodu (šis siekė metus ir šešias savaites) toks asmuo įgydavo asmeninę ir turtinę neliečiamybę nuo teismo persekiojimo, bet tuo metu turėjo teisme išsiaiškinti nesutarimus su savo priešininku (TLS, IV sk., 30 str.). Gleitus išduodavo valdovo raštinė. Vienas asmuo vienoje byloje galėjo gauti daugiausia tris gleitus. Už gleitu apsaugoto asmens sužeidimą grėsė dviguba bauda ir pusės metų įkalinimas žemutinio bokšto kalėjime, o už nužudymą – mirties bausmė ir dviguba galvažudinė (TLS, I sk., 13 str.). Gleitą galėjo „sulaužyti“ ir juo apsaugotas asmuo, jeigu „pats nesieltų ramiai ir kukliai, ir ką nors be priežasties, o ne gindamasis sužeistų arba užmuštų, ar kaip nors smurtautų“. Tokiam turėjo būti skiriama infamijos (t. y. garbės atėmimo) ir mirties bausmės. Tam tikrus veiksmus turėjo atlikti ir gleitą gavęs asmuo: jis privalėjo pasirūpinti, kad toks dokumentas būtų skelbiamas žodžiu „miestuose, mugėse ir prie bažnyčių“ ir iškabinamas viešose vietose (TLS, I sk., 12 str.). Iki XVII a. pabaigos banicijos bausmės įsigaliodavo patvirtinus LDK kancleriui⁹⁴, tačiau 1697 m. tokia tvarka buvo panaikinta, ir jas skelbė patys teismai⁹⁵.

TLS (IV sk., 19 str.) numatė, jog į teismą be pateisinamos priežasties neatvykęs atsakovas mokės piniginę baudą, vadinamą nestojimo mokesčiu (*niestanne*), ir privalės apmokėti teismo išlaidas. Tačiau banicijos bausme nuteisti bajorai, užuot mokėję baudas, veikiau pasirūpindavo gleitais ir tokiu būdu vėl tapdavo pilnateise bylos šalimi⁹⁶. 1698 m. LVT Lietuvoje nustatė naują banicijų bausmių naikinimo tvarką. Konstatavus esant įvai-

⁹¹ В. П. М я к и ш е в, min. veik., p. 429, 499. *Literae salvi conductus, gleit list želazny, Н. Г о р б а ч е в - с к и й, Словарь древняго актоваго языка Северо-Западного края и Царства Польскаго, Вильна, 1874, с. 199–200.*

⁹² Klasikinė gleito (nuo vok. *Geleit, Geleitsbrief*) reikšmė – apsaugos raštai, „kuriais buvo garantuojama atvykstantiems kitų valstybių asmenims neliečiamybė ir apsauga“, A. V a s i l i a u s k a s, *Diplomatika, Lietuviškoji enciklopedija, 1937, t. VI, sąs. VIII (atspaudas).*

⁹³ Gleitai negalėjo būti išduodami asmenims, kurie pirmos instancijos teisme nuteisti mirties bausme buvo paleisti pagal 2–3 sėšlių bajorų laidavimą, bet neatvyko į bylos nagrinėjimą aukštesnės instancijos teisme, TLS, XI sk., 67 str.

⁹⁴ 1598 ir 1710 m. įstatymai leido kancleriui išduoti gleitus su karaliaus antspaudu, *VL, t. 2, s. 370; t. 6, s. 104.*

⁹⁵ *Coaequatio iurium stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską, 1697 (spaudinys); taip pat žr. J. M a l e c, Coaequatio iurium stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku, Acta Baltico-Slavica, 1979, t. XII, s. 203–215.*

⁹⁶ Būtent tokia tvarka galiojo Lenkijoje: remiantis 1616 m. nustatyta tvarka, nuteistas už akių asmuo privalėjo parengti protestą, pateikti jį įrašyti į aktų knygas ir gauti gleitą, o savo priešininką pašaukti į sprendimą už akių paskelbusį teismą, *VL, t. 3, s. 135 (O znoszeniu banicy).*

rius Lenkijoje taikomus banicijų naikinimo būdus⁹⁷, nurodyta, jog nuo šiol panaši tvarka galios ir Lietuvoje. Taigi tokios bausmės galės būti naikinamos be baudos (prisiekus, kad apie skelbiamą baniciją nežinota, arba ji paskelbta pažeidžiant teisinius reikalavimus) arba priešingai šaliai sumokėjus nustatytą pinigų sumą (už paprastą baniciją – 6 kapas, už amžiną baniciją – 12 kapų, už infamiją – 40 kapų). Tiesa, šalims ir toliau palikta teisė prašyti valdovo gleitų, tačiau laikui bėgant jų galiojimas ir naudojimas buvo ribojamas. Tai susiję su tuo, kad XVIII a. būtent banicijos ir infamijos bausmių naikinimo metu mokami pinigai pakeitė ankstesnį nestojimo bylinėtis mokesčių. 1726 m. LVT „Bylų nagrinėjimo taisyklėse“ randame užfiksuotą praktiką, liudijančią, kad bylininkai neretai bandė visus prieš save nukreiptus už akių priimtus sprendimus naikinti vienu gleitu. Tačiau teismas nurodė kiekvieną už akių priimtą sprendimą naikinti atskiru gleitu, be to, iškelė tam tikrų reikalavimų. Taigi, gleitas su Lietuvos kanclerio ar pakanclerio parašu tiko tik pirmojo sprendimo už akių atveju, kitais atvejais reikėjo gleito su karaliaus parašu⁹⁸.

Terminas *geležinis laiškas*, kuriuo viduramžiais vadintas gleitas, TLS pavartotas apibūdinant specifinę situaciją: I sk. 27 str. leido tokius dokumentus išduoti įsiskolinusiems asmenims, leidžiant per trejus metus bandyti grąžinti skolas. Tai reiškė, jog tuo metu jie negalėjo prarasti asmeninės laisvės, būti priteisti ieškovui atidirbti skolą. *Geležinį laišką* TLS leido suteikti tiems, kurie įsiskolindavo „Dievui leidus“ – dėl stichinių ir kitokių nelaimių (gaisro, potvynio, užpuolimo, priešo kariuomenės veiksmų ir pan.), bet ne tiems, „kurie savo valdas prarado dėl prabangaus gyvenimo būdo“. Specifinė buvo ir tokio dokumento gavimo procedūra: valdovui sutikus jį išduoti, apie tai buvo informuojamas atitinkamas žemės teismas, į kurį turėjo atvykti skolininkas, jame pateikti sėšlių asmenų laidavimą ir pasižadėti grąžinti skolas bei per tą laiką nepabėgti.

Šalia gleito reikia paminėti *garantinį* ir *draudžiamąjį laišką (list zaręczny)*, išduodamą asmeniui, kurio sveikatai ar gyvybei grėsė pavojus⁹⁹. Sužeidus tokiu dokumentu apsaugotą asmenį grėsė ne tik įstatymuose numatyta teisinė atsakomybė, bet ir jame užrašytas laidas – pinigų suma, kuri galėjo siekti iki 10 tūkst. kapų grašių¹⁰⁰. Garantinius dokumentus išduodavo valdovas, o jam nesant LDK teritorijoje – pilies teismas

⁹⁷ *Na znoszenie takowych banicyi obywatela Korony Polskiej maią vadia capitanealia, luitų, grzywny y insze peny y decyzye u sądów tamecznych, które strony według ważności sprawy z nakazu sądowego placq, Porządek sądzenia spraw w Trybunale Wielkiego Księstwa Litewskiego, z konstytucji sejmowych, z Koekwacyi praw Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską, i z Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego, zebrany i opisany roku 1698, miesiąca aprila, 16 dnia* (spaudinys).

⁹⁸ *Porządek sądzenia spraw Trybunału Głównego WKsL, napisany roku 1726, miesiąca maja, dnia 15* (spaudinys).

⁹⁹ *Листъ заручный*, p. list zaręczny, Н. Горбачевский, min. veik., p. 197–198.

¹⁰⁰ Asmens neliečiamybės pažeidimo atveju pusė rašte užrašytos sumos tekdavo valdovui, o kita pusė – nukentėjusiajam, o nužudymo atveju – nužudytojo giminaičiams, TLS I sk. 25 str.

(dokumentai turėdavo būti užantspauduoti vaivados arba teismo seniūno antspaudu)¹⁰¹. Voicecho Kulisievičiaus teigimu, laido poveikis nuolat mažėjo, ir tai jis siejo su valdovo valdžios silpnėjimu LDK teritorijoje¹⁰². Sunku pasakyti, ar taip buvo iš tikrųjų, nes su prašymais išduoti garantijas nuolat buvo kreipiamasi ir į LVT. Tokio dokumento pavyzdžių buvo ir rankraštiniuose įvairių dokumentų formuliarių knygosė¹⁰³. Iš tiesų tokia praktika egzistavo, tik ji nebuvo sankcionuota¹⁰⁴. Ji panaikinta 1764 m. įstatymu¹⁰⁵, leidusiu įrašyti apsaugos priemonės tik sprendime, t. y. taip pat, kaip numatė TLS (IV sk., 74 str.).

Išdėstyti faktai iliustruoja ankstyvųjų naujųjų laikų šaltiniuose įvairuojančią dokumentų terminų problemą. TLS randame net kelis terminus, įvardijančius šaukimus, ir visi jie vartoti iki pat XVIII a. pabaigos. Sprendimui įvardyti dažniausiai vartotas vienas *dekreto* terminas (tiesa, kurį laiką dar buvo išskiriamas teismo sprendimas ir protokolinė jo santrauka, bet vėliau vis labiau įsigalėjo apibendrintas sprendimo pavadinimas). Daugybė dokumentų TLS vadinama atviruoju laišku, tačiau vėliau kai kurie jų gavo specializuotus pavadinimus (pvz., įgaliojimas). Laikui bėgant kito kai kurių sąvokų vartojimo kontekstas (pvz., cedulė) arba keitėsi patys terminai (XVIII a. terminą *membran* pakeitė *blankiet*). Dalis TLS paminėtų teisminių dokumentų ilgainiui nyko, mažėjo jų reikšmė (tai tinka priminimo, atidedamojo / draudžiamąjo dokumento, taip pat gleito atžvilgiu). Pateikti pavyzdžiai atskleidžia, jog LVT kartais išduodavo priminimus ir garantinius dokumentus, nors įstatymai to aiškiai nesankcionavo. TLS yra mažai su byloje atliekamu tyrimu susijusių terminų, kurie sparčiai kito XVIII a. pradžioje tobulėjant teismo procedūrai. Daug pokyčių patyrusi teismo sprendimo vykdymo procedūra lėmė naujų terminų atsiradimą, ilgainiui vienu metu pradėti vartoti net keli su bylininkų informavimu susiję pavadinimai (*obwieszczenie, innotescencyja, list tradycyjny*). Greičiausiai dėl Abiejų Tautų Respublikoje vykusių unifikacinių procesų LDK teismų praktikoje pradėta vartoti

¹⁰¹ Tais atvejais, kai draudžiamasis raštas būdavo nukreiptas prieš vaivadą arba teismo seniūną, jį turėjo išduoti žemės teismas. 1726 m. įstatymas leido asmenims, nuteistiems už akių, ne daugiau kaip du kartus prašyti bet kuriuo metu išduoti jų sveikatą ir turtą iki galutinio sprendimo byloje apsaugantį dokumentą, *VL*, t. 6, s. 240 (*securitatem zdrawia i fortun warowac sobie moze do rozprawy*).

¹⁰² V. Kulisievičius, Apsauginis laidas Trečiajame Lietuvos Statute, *Третий Литовский Статут 1588 года. Материалы республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута*, Vilnius, 1989, p. 42.

¹⁰³ *Processus iudicarius inter partes litigantes w różnych subseliach WXL zachowujący i praktykujący, LMAVB RS*, f. 17, b. 62, l. 13v (*List zaręczny Trybunau*).

¹⁰⁴ 1739 m. balandžio 29 d. sulaukęs Drozdovičių prašymo išduoti jiems garantinį raštą ir priminimą, skirtą Piotrovskiui, konstatavo: joks įstatymas nenumato, jog LVT turėtų tokius dokumentus išduoti, todėl ateityje žadėjo bausti visus jų prašančius, *LVA*, f. SA, b. 631, l. 10. 1741 m. gegužės 31 d. konstatavęs, jog garantinių raštų prašymai trikdo teismo darbą, leido tokių prašyti tik tų pavietų gyventojams, kur nedirbo pilies teismai, arba kai jie buvo nukreipti prieš šių teismų pareigūnus, ten pat, b. 633, l. 18v–19. Analogiška nuostata išdėstyta 1759 m. gegužės 9 d. LVT nurodyme, ten pat, b. 655, l. 8.

¹⁰⁵ *VL*, t. 7, s. 177–178 (*Wniesienie abrogowane*).

daugiau lotyniškos kilmės terminų, tokių kaip *cytacija*, *decyzyja*, *innotestencyja*, *plenipotencyja*, *obdukcija*, *wizyja*, *inkwizycyja*, *weryfikacyja*, *kalkulacyja*, *tradycyja* (visi jie vartoti Lenkijoje, bet jų nebuvo TLS). Bet kokiu atveju būtina ir toliau gilintis į dokumentų terminų vartojimo kontekstus, taip pat toliau diskutuoti dėl šaltinių realijas ir paskirti atitinkančios dokumentų nomenklatūros.

Publikuotų šaltinių ir literatūros sąrašas

- Coequatio iurium stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską*. Wilno, 1697.
- Inwentarz Voluminow Legum*. Przedruk wydania xx. Pijarów. Część I: do tomów I–VI. Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860.
- Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 2: *Kretinga, Skuodas, Šiauliai, Šventoji, Varniai, Veliuona, Vieکشniai, Virbalis, Vladislavovas*. Sudarė A. Tyla ir D. Žygelis. Vilnius: Pradai, 1997.
- Lietuvos Metrika (1528–1547)*. 6-oji *Teismų bylų knyga (Kopija – XVI a. pabaiga)*. Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995.
- Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys*. II dalis: *XVIII amžius*. Surinko R. Jasas ir J. Orda. Spaudai parengė R. Jasas. Red. K. Jablonskis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.
- Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*. Parengė V. Raudeliūnas ir A. Baliulis. Vilnius: Mintis, 1988.
- Porządek sążdenia spraw w Trybunale Wielkiego Księstwa Litewskiego, z konstytucji sejmowych, z Koekwacyi praw Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską, i z Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego, zebrany i opisany roku 1698, miesiąca aprila, 16 dnia* [Wilno, 1698].
- Porządek sążdenia spraw Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego, do dawniejszej ordynacyjej roku 1698 postanowionej i przez konstytucyją aprobowanej z pośledniejszych praw i uchwał Rzeczypospolitej zebrany, i przydany, anno 1710, miesiąca julii, piątego dnia, za dojsciem instrumentu Rady Warszawskiej* [Wilno, 1710].
- Porządek sążdenia spraw w Trybunale Wielkiego Księstwa Litewskiego z konstytucyi sejmowych i innych praw Wielkiego Księstwa Litewskiego zebrany i przyczyniony, roku 1713, miesiąca maja, 6 dnia* [Wilno, 1713].
- Porządek sążdenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany roku 1718, miesiąca maja, dnia dziewiątego* [Wilno, 1718].
- Porządek sążdenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany w Wilnie roku 1719, dnia, miesiąca kwietnia, dwudziestego* [Wilno, 1719].
- Porządek sążdenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany roku tysiacc siedmsetnego dwudziestego trzeciego, miesiąca aprila, dnia szesnastego* [Wilno, 1723].
- Porządek sążdenia spraw Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, napisany roku 1726, miesiąca maja, dnia 15* [Wilno, 1726].
- Reflexye stanu szlacheckiego nad korekturą prawa W. X. L.* [be datos ir vietos, po 1726 m.].
- Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, Naprzod, za Naiasnieyszego Hospodara Krola Jego Mosci Zygmunta III w Krakowie w roku 1588, drugi raz w Wilnie, w roku 1619, z pokazaniem*

zgody y różnice Statutow Koronnych y W. X. L., trzeci raz, za Naiśnieyszego K. J. M. Władysław IV w Warszawie, w roku 1648 z przydaniem konstytucyi od roku 1550 do 1647, czwarty raz za Naiśnieyszego Króla Jego Mosci Jana Trzeciego w Wilnie w roku 1698 z przyłożeniem pod artykuły konstytucyi seymowych od Seymu roku 1550 aż do Seymu roku 1690 Obojgu Narodom służących (textu samego niwczym nie naruszaiąc), teraz zaś piąty raz, za szczęśliwie panującego Naiśnieyszego Króla Jego Mosci Augusta Trzeciego przedrukowany. W Wilnie, w drukarni J. K. M. Akademickiey Societatis Jesu, Roku Pańskiego 1744.

UMIĄSTOWSKI, Tomasz. *Sądowy proces czyli sposób prawowania się w Trybunale i wszystkich subselliach Wielkiego Księstwa Litewskiego poprawiony i znacznie pomnożony przydatkiem supplementu*. Ed. 8. Wilno: w Drukarnii Królewskiej przy Akademii, 1787.

Volumina Legum. Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859, t. 2–3, 1860, t. 6–7.

Акты Главного Литовского Трибунала. In: *Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммисиею для разбора древних актов*. Вильно: Типография А. Г. Сыркина, 1880–1886, т. 11, 13.

Декреты Главного Литовского Трибунала. In: *Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммисиею для разбора древних актов*. Т. 15. Вильно: Типография А. Г. Сыркина, 1888.

ADAMUS, Jan. O wstępnych aktach procesu litewskiego (do II Statutu). *Ateneum Wileńskie*, t. 12, 1937, s. 205–281.

AVIŽONIS, Konstantinas. Lietuvos istorijos terminų žodynas (socialinės, ekonominės ir politinės istorijos). In: *Rinktiniai raštai*. T. II. Red. A. Avižonienė, R. Krasauskas. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978, p. 333–450.

BALZER, Oswald. *Przewód sądowy polski w zarysie*. Lwów: drukarnia Uniwersytetu Jagiell., 1935.

BURBA, Domininkas. *Smurtiniai bajorų nusikaltimai ir baumės XVIII amžiaus Vilniaus paviete. Monografija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016.

CZACKI, Tadeusz. *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem*. T. 1. Warszawa: w drukarni J. C. G. Ragoczego, 1800.

DAMBRAUSKIENĖ, Genovaitė; MARCIJONAS, Antanas; MONKEVIČIUS, Eduardas... [et al.], *Lietujos teisės pagrindai*. Vilnius: Justitia, 2004.

Dyplomatyka staropolska. Pod red. Tomasza Jurka. Warszawa: DiG, 2015.

JANULAITIS, Augustinas. *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž.* Kaunas: Valskybės spaustuvė, 1927.

KOROWICKI, Aleksander. *Proces cywilny litewski*. Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1826.

KULISIEVIČIUS, Voicechas. Apsauginis laidas Trečiąjame Lietuvos Statute. In: *Третий Литовский Статут 1588 года. Материалы республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1989, p. 34–44.

LINDE, Samuel B. *O statucie litewskim ruskim językiem i drukiem wydanym wiadomość*. Warszawa: nakładem i drukiem Zawackiego i Węckiego, 1816.

LIZISOWA, Maria Teresa. *Język Kodeksu Olszewskiego (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawno-sądowego w Wielkim Księstwie Litewskim w szesnastym wieku*. Kraków: Wydanie Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, 2000.

LIZISOWA, Maria Teresa. Konfrontacja pojęć prawnych w słowniku Konstantego Szyrwida i w statutach litewskich. *Acta Baltico-Slavica*, t. XXX, 2006, s. 145–164.

LIZISOWA, Maria Teresa. *Studia nad słownictwem regionalnym III Statutu Litewskiego*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1984.

ŁOSOWSKI, Janusz. *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004.

ŁOSOWSKI, Janusz. Osiągnięcia i potrzeby w zakresie badań nad dziejami kancelarii sądów i urzędów szlacheckich oraz wiejskich w dawnej Polsce. In: *Bellicum Diplomaticum IV Thorunense. Dyplomatyka staropolska – stan obecny i perspektywy badań*. Pod redakcją W. Chorążyczewskiego i J. Tandeckiego. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2011, s. 95–111.

MAKAROVA, Olha. *Leksyka prawnicza w polskich zapiskach sądowych z Ukrainy (XVI i XVII wiek)*. Pod redakcją naukową Janusza Riegera. Warszawa: DiG, 2017.

MALEC, Jerzy. Coaequatio iurium stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku. *Acta Baltico-Slavica*, t. XII, 1979, s. 203–215.

MIKOŁAJCZYK, Marian. *Na drodze do powstania procesu mieszanego. Zmiany w polskim procesie karnym w latach 1764–1794*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1991.

MONIUSZKO, Adam. *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*. Warszawa: Wydawnictwo campidoglio, 2013.

RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija. In: *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 2. Sudarė A. Dubonis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, p. 85–108.

SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Suvaldyti chaosą: bandymas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteiktą knygą. In: *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 1. Sudarė D. Antanavičius ir D. Baronas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 115–174.

SYTA, Krzysztof. *Archiwa magnackie w XVIII wieku. Studium kultury kancelaryjno-archiwalnej*. Toruń: Antykwarjat Naukowy i Księgarnia Regionalna Cuiavia Felix, 2010.

SONDEL, Janusz. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Kraków: Universitas, 1997.

SZCZEPANKOWSKA, Irena. *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych Andrzeja Zamoyskiego“*. Cz. I–II. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004.

VALIKONYTĖ, Irena. „Skundą privalo šaukimuose išdėstyti“: šaukimų į teismą reglamentavimas Pirmajame ir Antrajame Lietuvos Statutuose. In: *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys*. Sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 241–258.

VALIKONYTĖ, Irena. Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras: rašto ir teisinės kultūros aspektai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje. In: *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 2. Sudarė A. Dubonis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, p. 109–127.

VASILIAUSKAS, Artūras. Diplomatika. In: *Lietuviškoji enciklopedija*. 1937, VI tomas, VIII sąsiuvinis (Atspaudas).

Vocabulaire international de la diplomatie. Ed. Maria Milagros Cárcel Ortí. 2 ed. [Valencia]: Universitat de Valencia, 1997.

ZAKRZEWSKI, Andrzej B. Paradoxy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI–XVIII w. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1999, t. LI, zesz. 1–2, s. 219–237.

ZAKRZEWSKI, Andrzej B. Recepja ustroju i prawa w Wielkim Księstwie Litewskim, XIV–XVIII wiek. *Studia Iuridica*, 2002, nr. XL, s. 247–261.

ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита. *Словарь древняго актовaго языка Северо-Западного края и Царства Польскаго*. Вильна: Издвение Виленского Учебного Округа, 1874.

ГРУША, Аляксандр И. *Канцелярыя Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.* Мінск: Беларуская Навука, 2006.

ЛАППО, Иван И. *Листы–записы в литовском праве XVI столетия*. Tartu–Юрьев: Типография Т-ва Маттисен, 1935.

МЯКИШЕВ, Владимир П. *Язык Литовского статута 1588 г.* Kraków: LEXIS, 2008.

DESIGNATION OF JUDICIAL DOCUMENTS IN THE THIRD STATUTE OF LITHUANIA AND THE ATTRIBUTES OF THEIR EVOLUTION

Summary

ADAM STANKEVIČ

The author of the article analyses the designation of documents drawn up and issued by the court, their conception, field of application, and place in the court procedure as presented in the Third Statute of Lithuania (TSL). In addition, an attempt is made to exhibit the changes that such documents and their designations underwent in later centuries (until the end of the 18th c.) by means of the example of the Lithuanian Tribunal. The research revealed that documents which in the sources from different periods were referred to by the same name meant different things or were simultaneously attributed several meanings. In the 17th-18th century, only part of the terms featured in the Third Statute of Lithuania were used in the judicial practice of the Lithuanian Tribunal, and with time some of them were replaced with other terms. Several terms denoting summonses (*pozew, mandat, zakaz*) can be identified in the TSL, and all of them were in use until the very end of the 18th century. However, a single term – *dekret / decretum* – was used to designate the judgement (actually, for some time there was a differentiation between the court judgement and its procedural summary, but later the generalized term for the judgement prevailed). A number of documents in the TSL are referred to as the “open letter”, however, later some of them acquired specialised names (e.g. the power of attorney). With time, there were certain changes in the context in which some of the terms were used (e.g. the term “cedule” which in the 18th century was already consistently used exceptionally in a particular situation, namely when a litigant refused to obey the order of the court and informed in writing a judicial officer of such refusal) or

the terms themselves underwent certain changes (in the 18th century the term *membran* was substituted with the term *blankiet*). Part of the judicial documents mentioned in the TSL disappeared in the long run or there was a certain decrease in their significance (this is true of the reminder and adjournment documents as well as *glejt* (protection letter)). The examples above suggest that the Lithuanian Tribunal would sometimes issue reminders and guarantee documents, though legal acts did not explicitly provide for that. The TSL offered a number of terms hardly related with the investigation of a case, therefore in the early 18th century, with the improvement of judicial procedures, they underwent rapid changes. The procedure of the implementation of a court ruling, which underwent significant changes, is accountable for the introduction of new terms, for example, with time several terms pertaining to the notification of the litigants were used simultaneously (*obwieszczenie, innotescencyja, list tradycyjny*). Most probably due to the unification processes observed in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th century, a number of Latin origin terms were introduced in the judicial practice of the GDL, e.g. *cytacyja, decyzyja, innotestencyja, plenipotencyja, obdukcyja, wizyja, inkwizycyja, weryfikacyja, kalkulacyja, tradycyja* (all of them had been used in Poland but were not featured in the TSL).

Gauta 2018 m. kovo mėn.
Priimta 2018 m. birželio mėn.

Adam S t a n k e v i č – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptis – XVI–XVIII a. Lietuvos teismų veikla, pagalbinių istorijos mokslai.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108

El. paštas: stankevic.adam@gmail.com

